

Pausanias megörökítette, hogy a Lydiába telepített perzsáknak szentélyeik és magusaik voltak.¹ Strabon szerint pedig nemcsak Kisázsia nyugati részén, hanem a messze Kappadokiában is működtek mágusok.² De nemcsak a mágusok működésének, hanem a valláskeveredésnek tényét is igazolják azok az arebsun-i (Kappadokia) IV—II. sz. feliratok, melyek a babyloni Bêl és a perzsa vallás megszemélyesítőjének, Dên Mazdajaznišnak egybekeléséről szólnak.³ A perzsa-zsidó valláskeveredésnek se állott útjába földrajzi akadály. Josephus Flavius szerint III. Antiochos Megas (224—187) kétezer zsidó családot telepített Phrygiába és Lydiába.⁴ Érthető, hogy e mozgékony kisiparos és kereskedő nép továbbhúzódott északra s elkeveredett a perzsa szórványokba.

Dr. Szentiványi Róbert.

Schneider M. Alfons: *Die Brotvermehrungskirche von et-tâbga am Genesarethsee und ihre Mosaiken.* Collectanea Hierosolymitana B. IV. Paderborn (Schöningh), 1934. Ára füzve: 3.60 RM., egész vászonkötésben: 4.65.

A Palästinaverein der Katholiken Deutschlands 1889-ben a Genesareth-tó északnyugati partján tekintélyes földbirtokot szerzett és zarándokházat épített. A helyet a környék lakossága et-tâbga-nak nevezi, aminek az arabban ugyan semmi jelentése nincs, de jól

érthető a görög *επιάνηρον* (*χωρίον*) = hétforrásos (vidék) szóból. Másfélóránnyira délre a régi Kapharnaumtól, közvetlenül az ősrégi országút mentén ugyanis bővizű forrás fakad. A közelében levő romok között a mult század végén Biever mozaikképre lett figyelmessé, melyen két hal és kenyereskosár volt látható.

A bibliai archaeologia művelői tudták, hogy Paulus Diaconus középkori bencés a IV. sz. zarándoknőjének, Aetheriának nyomán éppen erről a helyről írta: „Ibidem vero super mare est campus herbosus, habens foenum satis et arbores palmarum multas et iuxta eas septem fontes, qui singuli infinitam aquam emittunt, in quo campo Dominus de quinque panibus et duobus piscibus populum satiavit. Sane lapis, super quem Dominus panem posuit, est factum altarium“.

A Galliából érkező Aetheria a IV. sz. végén a hét-forrás közelében nemcsak oltárt, hanem föléje épült bazilikát is látott, amely akkor még csak félszázados volt. Valószínűleg Iosephus comes építtette azt a IV. sz. derekán. Másfélszáz évig járta a zarándokok tömege a templomot abban a hiszemben, hogy a kenyérszaporítás színhelyére lépett, noha mindkét kenyérszaporítás a Genesareth-tó keleti partján történt. Az ötödik század fordulóján tűzvész vagy földrengés tett kárt a templomban, amelyet akkor javítottak utóljára, mert a perzsa hatalom 614-ben történt előretörésének az érdekes bazilika is áldozatul esett. Azóta se építették újjá. Köveit széthordták s a letelepedett arabok már csak a gazdasági épületet használták egyideig.

1932 február 19. — ápr. 1. a Görres Gesellschaft áldozatkészségéből, P. Mader vezetésével, feltárták az ősi bazilikát. A munkálat lefolyását és ered-

¹ Pausanias: *Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος* V. 27, 5—6. (ed. Spiro).

² Strabon: *Γεωγραφικά* XV. 627—29. (ed. Kramer).

³ Lidzbarski: *Ephemeris für sem. Epigraphik* I. 1902. 57. köv. 1.

⁴ Josephus: *Antiquitates* XII. 3, 4.

ményét Schneider ismerteti fenti munkájában. A beszámoló szerint a feltárt épületesoport 56 m hosszú és 24.3 (33) m széles. A háromhajós és kereszthajós bazilika előtt narthex és atrium, oldalról gazdasági- és lakóhelyiségek láthatók. Az épület falait bazaltból rakták fel, az oszlopok jórésze a környéken fejtett mészkő, itt-ott néhány márvány oszlopfő, amelyet korábbi római villák romjaiból hurcoltak a bazilika átépítéséhez. A templom Palesztinának eddig ismert egyetlen *kereszthajós bazilikája (b. transepta)*. Szerkezeti eszméjét a szerző a római és bizanci bazilikatípus kapcsolatában keresi. A tervező művészt valószínűleg Alexandria nevelte, amint ebből a városból érkezhettek a padlómozaik művésze is. A padczat figurális ábrázolásait ugyanis a Delta madárvilága sugalmazta. Valószínűleg ott készült az a mustra-könyv, melynek alakjait nemesak a mozaikművesek, hanem száradokon át a codexmásolók is hasznosították. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár pompás karolingi Codex Aureusának legtöbb madár-alakja szakasztott mása az et-tábgái templom mozaikalakjainak. Az időben és térben egymástól távoleső két képíró bizonyára ugyanannak a korai egyiptomi művésznek mustráit másolta.

Az et-tábgái ásatásnak van azonban más hazai vonatkozása is.

Több mint negyven éve Bárczay *Magyarország címeréről* szólva a következőt írta: „Még később t. i. a XIII. sz. után) a keresztnek egy tartozéka jut érvényre s ez a hármashalom, amely a keresztnek naturalistikus járuléka. A kereszt a címerábrázolók eszébe juttatta... a Golgothát...“ „Ne gondoljunk a Tátra, Fáttra és Mátrára, mert hazánk e három hegyiségének semmi köze sincs az apostoli

kereszt alapjául szolgáló halmokhoz“.¹ Ábrái közül Ágnes királyné pecsétmásolatán a kettős kereszt három egymagasságú ívelt vonal közepén áll (682. á.), Vencel pecsétjén a három ívelt vonal három elnagyolt félkör (681. á.), Nagy Lajos két pecsétjén a *középső félkör a két szélső fölé emelkedik* (683, 684. á.). Ugyanilyen Nagy Lajos 1358. dec. 11. Borfői János és társai javára kiadott oklevelének pecsétje.² E forma érvényesül Zsigmond pecsétjén s két XV. századbeli képen (Bárczay 686, 687, 704. á.). A félkörív elnagyolása Nagy Lajos pénzén s a rendek 1389. évi pecsétjén figyelhető meg (694, 695. á.).

1921-ben Horváth Sándor azt próbálta bizonyítani, hogy a hármashalgot a Szentháromságot jelképezi.³ Ezzel szemben Kumorovitz a hármashalomnak V. István korában feltűnő ősi formáját a gótikus lóhereívben látja.⁴

Et-tábgái temploma valószínűleg új irányt szab a kutatásnak. A feltárás során ugyanis napvilágra került néhány V–VI. sz. márványkorlát-töredék, amelyek relief-díszre a *hármashalomból kimagasló kereszt*. A középső félkör a másik kettőre támaszkodik. Schneider utal arra, hogy több gázai sírkövön is hasonló díszítés látható.

Annak idején Hóman bizonyította be, hogy „a magyar királyság hagyományos jelvényének, a keresztnek megkettőzése kétségtelenül bizánczi hatásra vezethető vissza“.⁵ Az et-tábgái lelet utmutatás arra, hogy a kereszt talpázatát is keleti művész módolta ki.

¹ Bárczay: A heraldika kézikönyve. Budapest, 1897. 389–392. l.

² Gregorich: A bori és borfői Bory család és levéltára. Szeged, 1935. 106. l.

³ Horváth S.: Magyarország címere. Budapest, 1921.

⁴ Kumorovitz: A magyar címer hármashalma. Kny. Budapest, 1934.

⁵ Turul XXXVI. (1918–1921) 10. l.

De mi a talpazat hármasság, ívelt vonala? Schneider „das auf drei *Hügel* stehende Kreuz“-ről szól.⁶ Fel kell azonban vetni a kérdést, hogy miért jelentene a három, egymásba kapcsolódó félkör *dombokat*? Az ábrázolás nem lehet naturalisztikus, mert a keresztrefeszítés színhelyén nemcsak három, de egy domb sincs. A Sion-hegy északkelet felé lassan lejt a terepbe. Az egyetlen talajemelkedés egy kb. 5 m² kőszál, amelynek koponya alakjáról a héberek *gulgoleth*-nek, az arákok *golgothának* nevezték a helyet. Talán mégiscsak a Szentháromság jelképes ábrázolásai egyikének bizonyul a három félkör, amilyennel az V. sz. óta próbálkozott a ker. ikonographia. Egyszer háromszöggel, máskor egymásbafonódó körvonalakkal próbálta szemléltetni a ker. művész a háromszemélyű tisztán szellemi istenséget. A vonalak pedig továbbélnék, mikor jelképes jelentőségük már rég felledésbe megy⁷

Schneider könyve a bazilika-stílusnak fontos emlékirata. Műtörténeti megállapításait előreláthatólag élénken megvitatja még az építészeti szakirodalom. Mozaikhasonmásaiért hálás lesz az iparművészet is. Kár, hogy a képek számozása nem folytatódott, s hogy a jobb kereszthajó mozaikpadlójának képét (Taf. B.) nem közvetlenül Taf. A. után, hanem 31 képpel hátrább, a könyv legvégén kell keresni.

Dr. Szentiványi Róbert.

Eckhardt Unger, *Altindogermánisches Kulturgut in Nordmesopotamien*. Otto Harassowitz, Leipzig. 1938. 24 l., 16 t.

A szerző szembeállítja a komolyságot, nyugodtságot, mozdulatlanságot lehelő sémi képzőművészeti stílust a boghaskő-i és tell halaf-i megfelelő leletekkel képviselt, mozgalmasságot, élelenséget, eredetiséget mutató stílussal, amelyet indogermán-hettita tulajdonnak tart. Két legfontosabb lelőhelye ez új népiségnek Boghaskő és Tell Halaf. Különösen Tell Halaf az, amelynek leleteivel a szerző e kisebb dolgozatában az ősendogermán jelleget bemutatni igyekszik. Ilyennek tekinti pl. az ú. n. Hillani típusú templomok déli irányítását, a korábban szélirányokat követő északnyugat, északkelet-délnyugat és délkeleti irányítással szemben. Az indogermán kassiták hozták magukkal Kr. e. 2000 körül ősi szimbolumukat a hollót, amely Tell Halafban jelentős szerepet játszik. Hasonló szempontból érdemel figyelmet a napkereszt, horogkereszt, a balta, az időjárás istenének kalapácsa, stb. Nem semita szokás a halottégetés, a sírszobrok és az ezzel kapcsolatos ősök tiszteletének kultusza. Indogermán népi sajátosság a kormányzásnak az a módja, amelyet feliratos emlékek árulnak el, az t. i., hogy abban a nép előkelői is hatékony részt vesznek, s a király csak primus inter pares. Jelentősége e munkálatoknak abban van, hogy az eddigi nyugati és keleti indogermán csoportok mellett egy déli csoportnak a jelenlétét is ki lehet mutatni, amely az előző kettővel szoros összefüggéseket mutat, s hogy ez a népelem a Drehem-ből való agyagtábla tanúsága szerint Kr. e. 2328-ban már Mezopotámia területén van.

Dr. Párducz Mihály.

⁶ I. m. 27. l.

⁷ Hackel: Die Trinität in der Kunst. Berlin, 1931.